

1

Impact van trends

Trends

- Energy crisis 22/23
- Transitie Son_T naar Hybride en full Led, dubbele schermen

Veel veranderingen in korte tijd

- Nieuw system telen – economische druk - Nieuwe rassen
- Aanleiding voor issues, veel vragen

Veilig stellen van bestuiving
de eerste essentiële stap

2

Realiseren bestuiving vraagt om tijdsvakken

Met optimale condities

- Plant in balans & aantrekkelijke & open bloemen
- Hommel kasten op juiste plaats
- Schermen en hommelmasten
  - Open & sluiten
  - Juiste moment → Afhankelijk lichtcondities
  - Licht/condities variabel → noodzaak om flexibel te zijn

Managen tijdsvakken vergt inzicht

- Hoe hommels werken
- Impact belichting, schermen en bloemkwaliteit op hommels

3

Hoe zien hommels?

4

Hoeveel ogen heeft een hommels

Vijf niet twee ogen!

Twee grote samengestelde ogen

- 6,000 pixels (ommatidia/zeshoeken)
- 1 hoge resolutie foto

Functie

- Input navigatie en fourageren
- Onderscheiden vormen, horizon & landmerken
- Landmerken: oriëntatie punten in omgeving

Resolutie afhankelijk van afstand

5

Plus drie ogen met 1 lens

Ocelli

- 1 lens met 500 - 1000 licht sensoren
- Detectie UV & gepolariseerd & ambient licht

Functie

- Navigatie (GPS) & Gyroscop
- Aanwijzingen locatie nectar & stuifmeel bloemen

6

Hommels zien een andere wereld

Hommels zien

- UV, Blauw en groen licht
- PAR licht slecht zichtbaar → veel rood

7

Hommelzicht testen 2014/15

Mens

Hommel

Zonder UV/ blauw

8

Kennis resulteerd in aanpassing nestkasten

Resultaat

- 11 % minder tijd nodig terugvinden nestkasten

9

Hoeveel licht hebben hommels nodig?

UVA

- Essentieel voor navigatie langere afstanden → rond 30 watt/M2 instraling

Blauw en groen

- Om actief te worden/zijn
- Min = 30 µmol (Bl+Gr)
- Som daglicht en lampen
- = 30 watt/M2 daglicht (70% transmissie)

10

De rol van licht en omgevingsfactoren

Input van omgeving

2020, Nalla Even, Olivier Bertrand and Mathieu Lihoreau, Navigation by Bees

11

De initiële leervluchten

Leervluchten

2020, Nalla Even, Olivier Bertrand and Mathieu Lihoreau, Navigation by Bees

12

De orientatie vluchten

Goed licht = essentieel

C. Orientation flights

2020, Nalla Even, Olivier Bertrand and Mathieu Lihoreau, Navigation by Bees

13

De foerageer vlucht

Ervaren hommels

- Verskillende fasen, doelen en sensoren

Fasen van een foerageer vlucht

- Vertrek naar het gewas
  - Van bloem – bloem
  - Kleur - reuk
- Foerageren in gewas
  - GPS / gyroscope/contrast
- Thuisreis
- The last mile

Foraging flights - Trapslines

Locating source of odors (smell)

14

Dag & zonlicht

- Spectrum relatief constant gedurende het jaar (*)
- Meer blauw bij zon's ondergang < 10 graden (*)
- Minder UVA in winter door lage stand zon

UV: Navigatie
B: Foerageren
G: Foerageren

Sun*

*Sources: Hortilux Schroder - ASTM standards organization and <https://reposit.wur.nl/40067>

15

Historie groeilampen

Son_T (HPS)

- 3 % blauw + 40% groen
- Veel hommels zichtlicht - navigatie & gyroscoop verstoord
- Potentiele oorzaken: "flickering"

Eerste LED groeilampen

- geen of weinig groen/blauw licht

Classic LED Blue and Red

16

Huidige LED installaties

Bevatten

- Wit, blauw en/of groen licht (5% - 10%)
- = 10 umol (hommellicht) per 100 umol geïnstalleerd vermogen

Effect

- Normaal vlieggedrag
- Verhoogde hommels activiteit
- Ochtend en op donkere dagen/momenten

Hybride

- Son_T plus LED
- Verminderd verstoring van Son_T

LED met extra blauw, groen en verrood

17

Full LED

Geïnstalleerd vermogen

- Afhankelijk van geografische ligging
- 280 – 330 umol/M2 en dimbaar

Voordelen

- Flexibel schakelen
- Extra licht gedurende goedkopere periodes
- Ondergrens hommels 30 plus umol/M2 (bl/gr) snel gehaald

LED met extra blauw, groen en verrood

18

Full LED en bestuiving gedurende de nacht

Positieve ervaringen

- Onderzoekinstellingen & vertical farming
- Hommels bestuiven tot 20 - 30 meter
  - Indien andere factoren ok → vaak probleem

LED met extra blauw, groen en verrood

Bestuiving commerciële tuinen tijdens de nacht

- Risikant
- Verschillende onderzoeken lopen

Tot die tijd

- Neem geen risico's
- Focus op bestuiving gedurende dag
- UVA - zon zichtbaar

19

Aandachtspunten lichtstrategie (⚡)

Voorkom wisselingen in lichtintensiteit & spectra

Bewaak natuurlijke (fotosynthese) proces

- Voorkom grote verschuivingen verlengen/verkorten
- Voorkom een tweede nacht

*Source: Hortilus Schoder

20

Andere variabelen

Vochtigheid van stuifmeel

- Normaliter gerelateerd RV < 80% → Stuifmeel te plakkerig
- ideale RV tussen 50% & 80%
- Andere oorzaken: worteldruk/verdamping, etc.

RV heeft ook impact op activiteit van hommels

Hommel vliegen maar komen niet in gewas...?

- Locatie meetbox
- Micro klimaat rond gewas

21

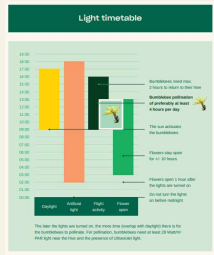
Invloed van lichtschema op bestuivingsperiode

Hommels hebben open bloemen nodig

- Minimaal 4 uur

Indien belichting gestart middernacht

- Sluiten bloemen rond 12:00 -13:00 uur
- Bestuivingsperiode loopt terug
- Van 5 naar 3 uur
- Bij dagen met goed licht!

Aanvang belichting voor middernacht

- Vergroot risico / kans op problemen

22

Openen & sluiten nestkasten

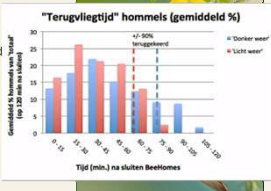
Standaard schema open : 10:00 – 14:00

Aanpassen aan lokale condities

- Open : meer dan 30 watt/M2
- Dicht : 1,5 uur voor zonsopgang / schermen d
- Impact minder dan 1,5 uur

Blijft alert en flexibel

- Donkere dagen → reduceer tijd open
- Less is more !**
- In geval sneeuw → hou kasten dicht

23

Voorkom issues

Plaats hommelm kasten

- Hoog boven gewas
- Voorkom verticale plaatsing naast gewas

Verhoog inzet schema

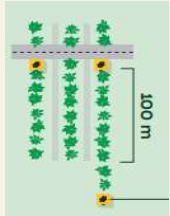
- Bij afname effectieve bestuivingsuren
- Van October tot Kerst
- 2, 3 or 4 hives/ha/wk

24

Plant rijen langer dan 100 meter

- Vanaf wk 47, plaats 1 extra kast per ha/wk
- Boven gewas – 25 meter van achterwand

25

Zorg voor optimale kolonie ontwikkeling

Stuifmeel essentieel voor broedontwikkeling

- Hoe meer eieren/larven
- Hoe meer bestuiving 1 – 4 weken na binnenkomst

Stuifmeel verzamelen in winter gelimiteerd

- Winter 3 a 4 uur. Zomer 14 -16 uur
- Exclusief te natte uren / 10 - 20% van wat nodig

Oplossing: bijvoeren

- Droog en bestraald stuifmeel
- 2 over locaties per ha
- Ongeveer 20 - 30 gram per keer / check 2 keer per week

26

Optimale bestuivingscondities

1. **Planten** --> Attractieve bloemen en niet plakkerig stuifmeel
2. **Open flowers (4 h)** --> Start de licht cyclus niet voor middernacht
3. **Hommel kasten** --> Plaats boven gewas
--> verhoog inzet van Oct to Dec (2 – 4 H/ha/wk)
--> plaats 1 extra kast/ha/wk vanaf wk 47 bij rijen langer dan 100 Meter
4. **Schermen** --> Open schermen gedurende bestuivingsperiode (Sun/GPS)
--> de schermen niet sluiten als de hommels vliegen
5. **Openen/sluiten** --> 10,00 to 14,00 (standaard)
--> min 30 $\mu\text{mol}/\text{m}^2$ (bl + gr)
--> reduceer vliegperiode wanneer weinig licht
--> hou kasten dicht in geval sneeuw/ extreme weinig licht
--> Sluit de hommels 1,5 H voor zonsondergang of sluiten scherm

27

Meest gemaakte fouten

1. Issues met bloemkwaliteit
2. Energie scherm
  - Niet of te laat geopend
  - Sluiting gedurende bestuivingsperiode
  - Te smalle scherm opening (10-20 cm).
3. Light cyclus;
  - o start light cyclus voor middernacht
  - o Te grote verandering licht schema in 1dag
  - o Licht aan/uit gedurende nacht → tweede nacht.
4. Hommelkasten
  - Geplaatst te laag in kas
  - Dicht naast wand schermen (oostzijde)
  - Te lang open in na-middag of niet openen/sluiten

28

QUESTIONS

Vragen - discussie

KOPPERT
BIOLOGICAL SYSTEMS

29